

ГЕОРГИ БАКАЛОВ И ТРИФОН ХРИСТОВСКИ

Христо Джамбазки

Георги Бакалов е не само виден литературен критик и книжовник-марксист, но и обаятелна личност, човек с голямо сърце, отзивчиво за болките, страданията и копнежите на обикновените хора от народа. Пример за това може да бъде дългогодишното му приятелство и другарство с Трифон Христовски — неуморим обществен деец, борец за тържеството на комунистическата правда, публицист и писател.

Трифон Христовски е роден на 24. I. 1905 г. в с. Радотина, Ботевградско. Още на седем-месечна възраст го сполетява голямо нещастие. Заболява от детски паралич, който сковава краката и дясната му ръка — те остават неразвити, с тънки кости, обвити само в сухожилия и кожа. Христовски не може да ходи, а се придвижва седнал, с помощта на здравата си лява ръка. Завършва второ отделение, като майка му и дядо му го носят на ръце до училището и обратно. Научава се да чете, да пише и се пристрастява към книгата. Чете всичко, което му попадне: художествена литература, научно-популярни трудове по география, история, естествознание. Любознателността му е безгранична. Чрез самообразование самоукият селски момък се издига до висотата на уважаван обществен деец.

Христовски не само чете непрестанно, упорито, но и почва да пише статии и разкази. Осемнадесетгодишен, още с неоформен мироглед, той създава повестта „Не гасне“, но не е уверен дали тя има художествена стойност, затова търси утвърден писател, който да даде компетентно мнение за творбата му. Случайно му попада адресът на посредствения писач Ив. Ан. Бунарджиев. Наивен и доверчив, Христовски му изпраща за преглед и преценка ръкописа на „Не гасне“.

В писмо от 15. II. 1924 г. Бунарджиев му отговаря, че е прочел ръкописа. „Сюжета (фабулата) на разказа е отличен, обаче нямате стил, естетика, художественост, маниерност, колорит. Въобще изразите ви са слаби и непълни. Ако Вие бихте се съгласили аз да използвам сюжета и го разработя и с това създам едно модерно художествено творение и го издам с мое авторско име, то в такъв случай изпратете ми една декларация в смисъл, че ми разрешавате издаването с мое авторско име . . .“¹ Бунарджиев отправя до Христовски и други писма с подобно съдържание. Най-сетне момъкът изпраща декларация, с която му разрешава да преработи „Не гасне“ в повест „Изменницата“ и да я издаде под свое име.

„Изменницата“ излиза от печат. Трифон Христовски я прочита и остава изумен: това е неговата повест „Не гасне“, в която Бунарджиев е променил някои изрази, като ги е направил пригладени, сладникави, високопарни. Това, в което Христовски е почнал да се съмнява, се потвърждава: той е попаднал на ловък измамник, на литературен търгаш.

Христовски решава да се обърне за помощ към Георги Бакалов. В дълго писмо той му разказва за жестоката си участ, за желанието си да усвои теорията на научния социализъм, за литературните си опити и за случая с Бунарджиев. Изпраща му ръкописа на своята повест „Не гасне“ и един екземпляр от „Изменницата“.

¹ Всички писма, които се цитират в статията, се пазят в архива на Трифон Христовски в Музея на революционното движение в България, София.

Оттук започва дружбата и приятелството между Бакалов и Христовски. Литературният критик отговаря на непознатия момък, обещава му годишен абонамент на сп. „Нов път“ за 40 лв. вместо за 100 лв., праща му книжки от библиотека „Нов път“ и го кани да стане настоятел на библиотеката при 20% отстъпка. Христовски изписва за себе си и за свои съселяни „Жертвени клади“ от Ас. Разцветников, „Ръж“ от Анг. Каралийчев, „Майка“ от М. Горки, „Химни на труда“ от А. Гастев, а сетне и други книги. Впоследствие Бакалов му праща безплатно с автограф по една бройка от всички свои издания. Помага му да сеснабди и с брошури върху научния социализъм. Не забравя да се занимае и с Бунарджиев. В кн. 9, г. II от 1. II. 1925 г. на сп. „Нов път“ в рубриката „Книжовни и публицистични бележки“ той помества своя отзив „В низините на литературата“.

След като се спира върху посвещението в „Изменницата“, мотото, рекламите за други издания на Бунарджиев и иронизира неговата висока производителност, след като посочва умението му да се саморекламира, Бакалов продължава:

„Една нова книга се яви на бял свят: „Изменницата“ от Бунарджиев, т. е. моя разказ „Не гасне“, преработен от Бунарджиев“, ни пише Трифон Христовски от с. Радотина, Орханйиско. „Аз бях заблуден, когато я писах, а Бунарджиев не си е направил труда да я преправи . . .“ Бакалов сравнява оригинала на Христовски с плагиата на Бунарджиев и възкликва: „Не, решително Христовски се подценява, като казва, че г. Бунарджиев не е изменил нищо. Не, той е изменил: простотата и естествеността на разказа той е заменил с банални и надуты фрази, за да прикрие кражбата си и да се получи повест. Несъмнено, тук имаме работа с най-вулгарна кражба.“

Критикът с възмущение пише, че Бунарджиев е знаел кого ограбва: „сетен селски бедняк, млад момък“, „прикован към селския двор инвалид, не видял никакъв свят, но вдаден в самообразование и правеш опити да пише, за да се изтръгне, макар само духом, от отчайващата мизерия на своето нерадостно съществуване — ето кого не се е засрамил да ограби тоя прословут Бунарджиев, който цинично се хвали, че е най-четеният белетрист у нас.“

Ударът е зашеметяващ. Бунарджиев се вие като настъпена змия, настоява пред Христовски да опровергае изобличението в „Нов път“, заплашва го със съд и затвор. Обезпокоен, че при лошото си здравословно състояние и при липсата на средства ще бъде разкарван по съдилищата, Христовски изпраща на Бакалов писмата, получени от Бунарджиев. Бакалов му отвърща в следното писмо:

София, 8. IV. 1925

Драгий Христовски,

Пращам ти исканите книги от моите издания. Чуждите, които искаш, не само се дават за такава малка поръчка с 50% отстъп, но се продават не вече на старите, а на нови, повишени цени. Повечето от тях, обаче, можах да намеря така, както ти искаш, и ти ги изпращам (заедно с моите). Струват 200 л. — 100 л. отстъп=100 л.

Повръщам ти писмата на Бун. Какво ще отговоря? Та без да го знае човек, само от предговора му, а още повече от тия писма, се вижда, че е човек нещастен, ненормален. Зарежи го съвсем. Лицето, с което полемизирам в „Беседите“, не е Ганчев, а Генчев — съвсем друг от оня, когото си предположил. Когато писах тая книга, той беше помощник-редактор на „НВреме“. Досега не знам за се е опитвал да отговори.

Поздрав! Г. Бакалов

От името на своята съпруга Бунарджиев пише на Христовски ново писмо, изпълнено с нови нападки. Христовски препраща писмото до Бакалов, който му пише:

Драгий Христовски,

Четох писмото на г-жа Бун. Нали го виждаш по почерка, че то е от г о с п о д и н а — ново негово мошеничество! А ти си взел да се безпокоиш! Ако той има да се разправя, то е с мене, а не с тебе.

Произведенията му няма нито да ги погледна. Де имам време да чета толкова глупости. Два реда бяха достатъчни, за да разбера, че имам работа с един ненормален субект — маниак. А ти си взел сериозно да се занимаваш с него! Още веднъж те моля: успокой се и съвсем го зарежи!

Писмата му във всеки случай пази — за да го изобличиш, ако някога някъде се осмели да подигне въпрос. Макар да мисля, че не ще се осмели никога.

Привет и кураж! Г. Бакалов

Братовчед ти уреди с/ката от 100 л.

Освен чрез писма Христовски поддържа връзка с Бакалов и чрез своя братовчед Марин, който живее в София. Една седмица след атентата в катедралата „Св. Неделя“ братовчедът на Христовски отива в квартирата на Бакалов и разговаря с жена му и дъщеря му. Узнава, че Бакалов е арестуван и отведен неизвестно къде. Той съобщава това на Трифон Христовски, който остава с впечатление, че Бакалов е убит, и пише до жена на насърчително писмо. За негова радост опасенията му не се потвърждават.

Приятелските чувства на Бакалов към Христовски се проявяват и след като именитият книжовник бива принуден да емигрира в 1925 г. През пролетта на 1926 г. той изпраща от Париж писмо до Христовски. В отговора си последният му се оплаква, че на гърба му се е появила гнойна фистула. Бакалов веднага пише от Париж на своя познат д-р Ал. Богданов, а също и на Христовски. Впоследствие д-р Богданов оказва голяма помощ на Христовски при лечение на различните му заболявания.

През лятото на 1927 г. Трифон Христовски води идеен спор с американския проповедник Рувим Х. Маркъм, в чийто в-к „Свят“ помества две обширни отворени писма. В тях той застава в защита на Комунистическата партия и на нейните вождове, които Маркъм окачествява като „всаждачи на духа на убийството в България“. От Париж Бакалов пише на Христовски: „Четох с наслада твоя спор с Маркъм. Учудва ме темпът на твоето духовно развитие, още повече като зная тежките условия на твоя живот. За малко и аз да се намеся във вашия спор.“

Георги Бакалов се завръща от Съветския съюз през 1932 г. Христовски му пише, като между другото го запитва има ли възможност да бъдат подпомогнати материално две семейства на „безследно изчезнали“ комунисти от с. Радотина през 1925 г. Интересува го още дали той (Христовски) може да замине за Съветския съюз, за да се лекува. Бакалов му отговаря със следното писмо:

София, 12 септ. 1932

Драгий другарю,

Второто ви писмо получих, но не отговорих, защото заминах за странство. Сега получах третото, след завръщането си. Драго ми е, че стесезапазили жив и здрав, което ми дава надеждата да се видим един ден и лично да се опознаем. „Звезда“ ще ви се праша, а за „Бюлетина“ отдавна съм дал бележка да ви се прати (излезли са само два броя досега). Сказката-брошурка на проф. Златаров получих от вас и ви благодаря за нея. Ще се занимавам в една от книгите на „Звезда“ със сантиментално-утопичния „социализъм“ на професора. Колкото за двете семейства, за които ми пишете, едва ли ще може нещо да се направи за тях, предвид грамадните текущи нужди от помощ. Във всеки случай, засега нищо не мога ви каза, понеже не зная още какво може и как. — За вашето изпращане горе — какво да ви кажа? Сигурно знаете по кой път трябва да тръгнете и колко трудно е това. — Аз се прибрах с цялото си домочadie, само най-младият член скоро ще се завърне за няколко месеца в Германия за привършване на образованието си.

Привет! Г. Бакалов

По това време Трифон Христовски вече е начетен марксист и деен общественик. Избран е за секретар на групата на Работническата партия, станал е стожер на борческото движение в родния си край. Въпреки телесния си недъг той развива голяма организационна и просветна

дейност сред младежи и възрастни, насочва ги уверено да крачат по суровия път на борбата за ново, социалистическо общество.

Сам жертва на многобройни заболявания, Христовски се старее да облекчи положението на други болни хора. В отговор на настояването му да се помогне за опериране на болно дете от с. Радотина Бакалов му пише следното писмо:

София, 22. III. 33

Др. Христовски,

За да се помогне на болното дете, трябвало оттам да се събере храна (като помощ от съчувствениците) и от получените средства да се купи билет и се доведе детето тук. Ако може да се направи това, предупреди ме, за да ти намеря адрес, където да се обърне майка му тук, когато пристигне: ще се намери лекар и клиника, за да му се направи операция. Разбира се, за опериране и лекуване майката няма да плати нищо. Въпросът е само за пътните — да се намери оттам, чрез помощи от съседяни.

Читателската бележка отдавна съм предал на „РЛФ“. На „Преглед“ отдавна бях казал да ти се праща. Ще предам още веднъж желанието ти. Не ще е зле да се погрижиш за абонати на списанието и библиотеката, тъй като са изложени на риска да спрат от недо-статъчна подкрепа.

Поздрав Г. Бакалов

През септември 1933 г. Трифон Христовски е на лечение в София. След като го изписват от болницата, той остава известно време при свои роднини в кв. Надежда. Тук го посещават Георги Бакалов, дъщеря му Лора и Христо Радевски. Двамата приятели, които дълго време си кореспондират, за пръв път се виждат лице в лице. Разговарят за здравето на Христовски, засягат политически и литературни въпроси. Винаги заетият, претрупаният с работа Бакалов, който пести всяка минута, отделя време не само за водене на преписка, а и за лични срещи с Христовски. През 1934, 1935 и 1936 г., когато последният се лекува в София, Бакалов го посещава много пъти. Това показва колко близък го е чувствувал, колко много го е ценял.

В началото на 1934 г. Христовски изпраща на Бакалов пари, за да го абонира за в. „Свят“, редактиран от Орлин Василев. Във връзка с това Бакалов му пише:

София, 11. I. 34

Др. Христовски, сумата за „Свят“ поръчах да се предаде, като се помоли Орл. Василев, ако може, да ти прати романа на Джованьоли.¹ Аз ти пращам „Майка“. Редакционните екземпляри се пазят тук за работене по тях и за справки — на сътрудниците. Потруди се, дано могат се събра абонати както за списанието, така и за новите книги.

Поздрав Г. Бакалов

В друго писмо Бакалов съобщава на Христовски за свои книги, които му е изпратил, и за намерението си да издаде нови:

Др. Трифоне!

Със сумата 50 л., за която ми бе писал, е станало недоразумение: помислил съм, че е за списанието, а тя била за моите книги. Тази сума съм получил още на 20. I, и тогава съм ти пратил премията. Самите нови 4 книги едва сега излязоха от печат, и те са пратени. Дават ли те нещо ново на читателя? Ако бъдат посрещнати добре (това засега още не се вижда), ще се помъча постепенно да пусна още няколко книги, които са вече готови. — Как отива здравето ти, поправяш ли се?

4. III (1934, София)

Привет! Г. Бакалов

¹ Става дума за романа „Спартак“.

Писмо от февруари 1935 г. говори за разказ на Христовски, изпратен до в. „Литературен преглед“, и за евентуално сътрудничество в сп. „Звезда“, редактирано от Бакалов:

Драгий Трифоне! Преди всичко извинение, защото не можах да потичам по твоите работи, докато ти бе тука в болницата. Самият аз съм в много тежко положение и претрупан на тая възраст с много работа, ако това може шо годе да ме извини. — Двете мои книжки ти пращам (не и книжката от „Зв.“ — отделни книжки от нея няма). Разказът ти при случай ще поискам от „Лит. пр.“. Но каква полза, щом не си се съобразил с новите условия на печата. Недей ми писа до редакцията, а пак право до мене. Сега живея на булевард „Паскалев“ 5, София VII. За списанието, както и за всички други хубави издания, полагай грижа да се записват абонати. От кн. II засега няма, щом се повърнат екз. от „Стрела“ — ще ти се прати и тя. А III кн. сега се печата. Хайде дано с настъпващата пролет преодолееш твоите физически страдания, за да можеш да работиш. Ако си написал нещо хубаво (съобразено с условията и с размерите на списанието), пращай. Сърдечно те поздравям

Г. Бакалов

(София, дата на пош. клеймо 21. II. 1935)

През 1936 г. Бакалов подпомага Христовски да стане сътрудник на в. „Заря“ и на в. „Час“:

София, 20. II. 36

Драгий Трифоне!

За сътрудничество в „Заря“ обърни се към редактора Кръстю Станчев. За да има доверие в сериозността на материалите, които ще му прашаш, аз ще те препоръчам предварително.

„Час“ е продължение на бившия „Литер. час“ (който се отцепи от „Литер. глас“). Адресът му е: Булевард „Дондуков“ 74. В него са поместени три мои статии. Бих сътрудничил по-често, ако работата не ме е притиснала. Обърни се направо към редактора Панайот Чинков и се позови на статията си, която аз съм му предал.

От книгите ти пратих всичко, което имах от исканото ти. Другото е изчерпано или въобще, или у мене („Стършелът“ отдавна премина в издателство „Глобус“).

Ако на мене не ми се удаде да напиша за Литерат. ръководител, ще помоля друг да напише. Когато бъде готово, ще ти се изпрати да го преведеш.

Твоят братовчед ме чака да му предам писмото, затова прощавай

Г. Бакалов

Три писма на Бакалов от 1936 г. са свързани с намерението на Христовски да се разбули мистерията около смъртта на Христо Ботев. Самоукният момък най-напред се обръща към своя приятел, когото смята за най-вещ ботевовед. Мнението на Бакалов е, че в полемиката с Н. Обретенов трябва да се спазва сдържаност и коректност.

София, 19 авг. 1936

Драгий Трифоне,

Отсъствах за няколко дни от града. Тук ми предадоха две твои писма от две редакции. Макар пощата да ми носи и писмата, пратени на стария ми адрес, твоето — не получих, и каква справка може да се направи? Ако можеш, прати ми статията за Ботева. Специално въпросът за протокола не ме е занимавал. Може твоята статия да ме заинтересува. С филателията нищо не мога направи — нямам човек горе, който да би се занимавал с нея. Що се отнася до моите книги, можеш да разполагаш с тях неограничено, т. е. дотолко, доколкото можеш да настаниш. Който дойде с твоя бележка, ще му се дават колкото ти са

нужни, и то всякога, когато ти са нужни. На Ванюша ще кажа да ти праша „Брод“, от първия брой.

С друг. поздрав Г. Бакалов
ул. „Добри Войников“ 27, София VII

София, 29 авг. 1936

Драгий Трифоне!

Статията ти за мистерията около Ботевата смърт повдига много интересен въпрос. За жалост, протоколът на комисията не ми е известен. А ти не казваш къде е печатан, та човек да се справи. А след това да се сравни с всичко друго, което е писано по този въпрос. Нима Обретенов е можал да клевети Ботева, че искал да избяга, а четата да остави да бъде изтробена! У тебе пък сякаш излиза, че сам Обретенов е опушнал Ботева? Разните слухове за Ботевата смърт не заслужават внимание. Показанията обаче на човек като Обретенова струват да бъдат анализирани. Кой и кога ще го направи — не зная. Ще поговоря по това с някои сведущи историци. Дотогава може ли да се задържи статията ти или да я дам в някоя редакция (и коя)? Аз не се решавам сам да реша този въпрос, защото нямаме историческо списание, а колоните на другата ни периодика са много ограничени — изключително за статии, които могат да принесат непосредствена полза в ежедневната работа.

Привет! Г. Бакалов

София, 2 ноем. 1936

Драгий Трифоне!

Както ти вече писах, получил съм всичко. Но, както ти сам би могъл да се сетиш, аз съм толкова претрупан с работа, че не мога да поддържам редовна преписка. Що се отнася до книгите, страшно ми е трудно да ги търся, както са затрупани, а друг още по-малко може да го направи. Все пак днес успях да отделя всичко от твоя последен списък, с каквото разполагам, и ти го пращам в два препоръчани пакета.

Още не мога да улуча време да потърся протокола по Хр. Ботевата смърт. В академията не можело да се прочете. Но, както ми каза човек, който го е чел, причината не била, че в него се изказвало съмнение в четниците — такова нещо нямало, — а просто се поменувало за един факт от неделикатно естество: за влиянието физиологическо, което упражнил куршума, минал през гръбначния мозък. Във всеки случай, помолил съм един академик — да прочете протокола, ако му разрешат, за да се провери кое е вярно.

Справка още не съм успял да направя — да прочета протокола такъв, какъвто е даден във вестниците, които ми сочиш. Не ми е останало време да се поровя по този въпрос в Нар. библиотека.

Статията ти по въпроса, след като спряха периодиката, в която работех, предадох на в. „Час“. Чинков ще я използва — казва — при удобен случай, значи — с известно закъснение.

Мислех, че със спирането на споменатата периодика ще ми намалее работата, но не бй: трябва да се готвят отделни книжки за издаване, а това ми поглъща всичкото време.

Сърдечни поздрави! Г. Бакалов

Христовски написва две обширни статии за смъртта на Ботев, които биват напечатани във в. „Час“ през 1938 г. и възбуждат голям интерес към въпроса. Заедно с още една статия същата година Христовски ги издава в отделна брошура — „Смъртта на Хр. Ботев“. Той настоява да се установи истината около гибелта на великия революционер и поет. Понеже Н. Обретенов отказал да разкрие някаква тайна пред назначената комисия през 1927 г.,

Христовски прави намек, че вероятно и сам Обретенов може би е замесен в убийството на Ботев.

Последното писмо на Бакалов до Христовски, запазено в архива на последния, е от 1937 г.:

Драгий Трифоне,

Пратих ти поръчаните книги, които едва сега излязоха от печат. Едното тяло от № 12—16 ще задържиш за себе си. Сумата, за която пишеш, не е получавана. Надявам се да направиш каквото можеш за препоръка на нашата библиотека между познатите си, а особено на нашия руско-български речник. Скоро ще пусна едно томче Некрасови стихотворения, което ще ти достави истинска наслада.

Привет! Г. Бакалов

Щемпъл: Библиотека Знание
ул. „Д. Войников“ 27, София.

Материалното положение на Трифон Христовски никога не е било добро, но през 30-те години то става просто плачевно. А са му необходими средства за лечение, за лекарства, за най-насъщни нужди. Бакалов му изпраща стари свои издания, които той пласира за своя сметка, но това не променя съществено картината на оскъдящата.

Близките приятелски отношения между двамата комунисти са плодотворни. Бакалов помага на самоукия селски момък да израсне като твърд войник на партията, да стане активен публицист и самобитен писател. През 1940 г. Христовски издава втора своя брошура — „Проблеми на селото“, посрещната добре от нашата прогресивна общественост. Най-значителна творба на Христовски е автобиографичният му роман „Моят живот“, писан малко преди смъртта на автора му (Христовски умира на 17. V. 1944 г.) и издаден след народната победа — в 1950 г.

На 14 юли 1939 г. Георги Бакалов умира в София. Това е ненадейна и тежка загуба за Трифон Христовски, който е на лечение в столицата. Ето какво пише той в книгата си „Моят живот“: „В болницата, още не прежалил брата, претърпях нова тежка скръб — неочакваната смърт на стария ми приятел, другар и покровител дядо Георги Бакалов. Съобщението в „Заря“ ме порази. Едва преди седмица, макар и в страшни юлски горещини, дядо Георги беше при мен в болницата. Говорихме дълго. Той беше все така здрав, жизнерадостен, усмихнат, любезен, пълен с проекти за нови издания (едни бяха вече готови), винаги работлив, доизграждащ тържествения връх на своето огромно дело. Аз бях свикнал с мисълта, че този жизнерадостен старец ще дочака идването на новото време, на което посвети толкова сили, целия си живот. И сега — неочаквана, коварна смърт.“ (с. 192). Христовски сяда до прозореца на болничната стая и със съзли на очи следи погребалната процесия, многобройните почитатели, дошли да изпратят скъпия покойник.

Една година по-късно съпругата на Бакалов — Стефана Бакалова — се обръща с писмо към Христовски, като му съобщава, че приятели и почитатели на нейния покоен съпруг са подели инициатива, по случай годишнината от смъртта му, да се издаде възпоменателен сборник за него. Поканва Христовски да даде свой материал за сборника.

В писмо от 16. II. 1941 г. Ст. Бакалова благодари на Христовски за изпратените спомени за Бакалов. Отговаря му, че излизането на сборника се забавя, понеже още постъпват материали. „Осен това чакаме и малко по-спокойни времена“ — добавя Бакалова. По-спокойни времена тогава не настават. Възпоменателният сборник за Георги Бакалов не излиза.